

LYUKKÁRTYÁK ALKALMAZÁSA
A KÖNYVTÁRI HÁLÓZAT ADATAINAK VISSZAKERESÉSÉRE

dr. Orosz Gábor – Terebessy Ákos

Az OMKDK módszertani osztálya évenként rendszeres statisztikai felmérést végez a szakmai irányítása alá tartozó üzemi, tervező-, kutatóintézeti szakkönyvtárakról. A már több év óta folyó egységes statisztikai felmérés egyrészt konkrét adatok alapján lemérhetővé teszi a hálózatban egy év alatt bekövetkezett fejlődést, másrészt a hálózat szervezés és fejlesztés alapját képezi. De a könyvtáraktól beérkező jelentések módját adnak egy-egy tárca, iparág, ágazat, illetve valamely megye szakkönyvtári helyzetének felmérésére is. Egy szakkönyvtár 16 kérdés-csoportra és azokon belül 2-8 kérdésre, összesen tehát 112 kérdésre szolgáltat adatot. A beérkezett statisztikai jelentések adatai csak a tárcák és azokon belül üzemek, kutató-, tervezőintézetek csoportosításban kerülnek összesítésre. Az utóbbi években gyakran szükségessé vált egy-egy megyében, ágazatban vagy néhány nagyüzemben működő műszaki könyvtár állománya, állománygyarapodása, forgalma, azaz néhány részadat felmérése is. A tárcánként, betűrendben irattartókban tárolt 6 oldalas statisztikai jelentések kezelése meglehetősen nehézkes, és meglasztja a felmérő munka elvégzését. Az említett részleges adatok gyors szolgáltatása érdekében a módszertani osztály új, lyukkártyás nyilvántartási rendszert dolgozott ki.

Az új, gyors visszakeresésre és szelektálásra alkalmas nyilvántartási rendszer alapjául a beérkezett 585 "Jelentés a vállalati műszaki könyvtár 1963 évi munkájáról" című statisztikai nyilvántartólap szolgált. A jelentéseken szereplő adatok közül a fontosabbakat és a szakkönyvtárak munkáját meghatározó jellemzőket csoportosítottuk, és jelölésükre a kétsoros peremlyukasztásos kártya adta lehetőségeknek megfelelő kódrendszert dolgoztunk ki.

Az ujonnan kidolgozott rendszer szerint elvégeztük a kártyák lyukasztását, és így jelenleg valamennyi könyvtár adatai, a rendelkezésre álló szelektor segítségével kívánság szerinti csoportosításban válogathatók.

A kártyákra lyukasztott adatokat évenként a statisztikai jelentések feldolgozása után az időközben bekövetkezett változásoknak megfelelően feltétlenül módosítani kell. Azokról a könyvtárakról, amelyeknél valamelyik adat megváltozása miatt a lyukkártyán a lyukasztásokat is meg kell változtatni, új kártyát töltünk ki a régi helyett, majd megfelelően lyukasztjuk. Így kártyagyűjteményünk mindenkor a

legutolsó adatbejelentésben feltüntetett állapotot tükrözi.

1. A LYUKKÁRTYÁK ÉS AZ ADATOK BEJELÖLÉSE

A mechanizált adatkimunkáláshoz tárolóközegként EKAHA-gyártmányu A/5 méretű kétsoros peremlyukasztásu kártyát használunk. A kártya egyik oldalára eredetileg nyomtatott jelmezőket és zónákat nem vettük igénybe, hanem a kártyának üres hátoldalán helyeztük el a saját céljainknak megfelelő zónabeosztást /1. ábra/.

Amint az ábrán is látható, a bemutatott kártyán kétféle zónák vannak. Egyes zónák külső lyuksorára fekete színű borítást /bevonatot/ nyomattattunk. Ezzel azt tüntetjük fel, hogy e jelhelyekre csak egyféle bejelölés eszközölhető: a külső lyuksorból nyíló sekély horony. Ezért e jelhelyek alatt csak egyetlen jel, egy betűjegy vagy egy számjegy szerepel. Elvileg mindegy, hogy betű- vagy számjegyet használunk-e. Kizárólag hibaelhárítási szempont vezetett abban, hogy a szomszédos zónákban eltérő jelölést alkalmazunk. Így a zónákban hol nagybetűk, hol számjegyek, hol pedig kisbetűk szerepelnek.

A kártya egyik hosszanti oldala mentén fekvő zónáknál hiányzik a fekete borítás, és itt a jelhelyek alatt két betűjegy, mégpedig ugyanannak a betűnek nagy és kicsiny változata található. Ezekre a jelhelyekre kétféle bejelölés valamelyike tehető: a külső lyuksorból nyíló sekély, vagy a belső lyuksorból nyíló mély horony. Az előbbinek jele a kisbetű, az utóbbié a nagybetű.

2. A KÁRTYÁKRA FELVETT ADATOK CSOPORTOSÍTÁSA

A kártyára viendő adatok jellegüket tekintve négyfélék:

- igenlő válasszal kifejezhető adatok,
- két megnevezett lehetőség közül választható egymást kizáró adatok,
- egy kategórián belül szimultán több lehetőségű adatok,
- kettőnél több lehetőség közül választható egymást kizáró adatok.

E négy adattípus mindegyike számára alkalmas bejelölési módot választottunk, illetve megfelelő kódrendszert szerkesztettünk. Éspe- dig:

a/ Két olyan kérdésünk volt, amelynek csak igenlő válasza feljegyzésre méltó adat:

- van-e a vállalati könyvtárnak letéti könyvtára;
- vannak-e vállalati dokumentációs kiadványok.

E két kérdés mindegyike számára egy-egy jelhely elegendő. A jelhely hornyolása az igenlő választ jelöli. Nemleges válasz esetén

Készlet könyv Váltókönyv	1 2 3 4 5 6	a b c d	1 2 3 4 5	Szakirosi-technika 1 2 3 4 5 6 7 8 9 A B C D E F G H I J	Könyszer-technika A B C D E F G H I J	Belső dokumentációs munkák 1 2 3 4 5 6 7 8 9
	Állomány 1 2 3 4 5 6 a b c d 1 2 3 4 5	Műszaki dolg a b c d 1 2 3 4 5	Csiszes dolgok 1 2 3 4 5			
Agazatok a b c d e f g h i A B C D E F G H I	Tárcák a b c d A B C D	Budapesti kerületek a b c d e f g h A B C D E F G H	Megyei a b c d e f g h A B C D E F G H	Személyzet Szolgálati jelleg 1 2 3 4 5 6 A B C D		
Vállalatok Budapesti vidéki	Nemzeti Kisebbségi Budapesti vidéki	Nemzeti Kisebbségi Budapesti vidéki	Nemzeti Kisebbségi Budapesti vidéki			

a jelhely hornyolatlan marad. E két adat számára a kártya baloldalán jelöltünk ki két jelhelyet.

b/ Két megnevezett lehetőség közül egy valamelyiknek megjelölésével határozható meg:

- a könyvtárt fenntartó intézmény /közület/, mely lehet: vállalat vagy tervező-, kutatóintézet;
- a könyvtár területi hovatartozandósága: Budapest vagy vidék.

Mindegyik adat számára két-két jelhelyet vettünk fel. Így a két adat két-két variánsának mindegyike közvetlenül bejelölhető.

A kategóriákba sorolható és azokon belül egyidejűleg is szerepelhető adatok foglalják le a kártya jelmezejének legnagyobb részét. Nyolc ilyen adatszoportunk van; a kártyán mindegyik külön zónát kapott. A zónában a kategóriához tartozó egyedi adatok valamennyiének saját jelhelye van, s a jelhely hornyolása jelöli a vonatkozó adat érvényét. Mivel ezek az adatok nem egymást kizáróak, e zónákba több horony is kerülhet. Valamennyi zónában tartalékolunk néhány jelhelyet a jövőben adódó újabb adatfélések számára.

Adatkategóriák /zóna megnevezése/	Egyedi adatok	Egyedi adatok jelhelye a zónán belül /kódjel/
Sokszorosítástechnikai felszerelés	Írógép	1
	Ormig	2
	Stencil	3
	Rotaprint	4
	Xerox	5
	Fotoberendezés	6
Könyvtártechnikai felszerelés	Könyvkötészet	A
	Mikrofilm-berendezés	B
	Mikrokártya-berendezés	C
	Kézi lyukkártyarendszer	D
	Gépi lyukkártyarendszer	E
	Lyukszalagrendszer	F
	Elektronikus adatfeldolgozás	G

OROSZ G. - TEREBESSY Á.: Lyukkártyás nyilvántartás

Adatkategóriák /zóna megnevezése/	Egyedi adatok	Egyedi adatok jelhelye a zónán belül /kódjel/
Belső dokumentációs munkák	Referálás	1
	Cimfordítás	2
	Fordítás	3
	Fotokópia-szolgálat	4
	Irodalomkutatás	5
Könyvtári állomány nagysága	1 - 1 000 könyvt.egység	1
	1 000 - 2 000 "	2
	2 000 - 5 000 "	3
	5 000 -10 000 "	4
	10 000 -40 000 "	5
	40 000 - "	6
Vállalati dolgozók létszám adatai	1 - 150 fő	a
	150 - 500 "	b
	500 -1000 "	c
	1000 - "	d
	Összes dolgozók	
Műszaki dolgozók	1 - 500 "	1
	500 -1500 "	2
	1500 -5000 "	3
	5000 -10 000 "	4
	10 000 - "	5
Könyvtári személyzet szolgálati jellege	főfoglalkozású könyvtáros	1
	mellékfoglalkozású "	2
	főfoglalk. dokumentalista	3
	főfoglalkozású fordító	4
	segédszemélyzet	5
képzettsége	felsőfoku /egyet., főisk./	A
	középfoku	B
	alsófoku /minimum vizsga/	C

3. AZ ADATOK KÓDOLÁSA

Van három adatscsoportunk, melyek mindegyike több adatot ölel ugyan fel, de egy-egy csoport adatai egymást kizáróak. Ezek az adatok: a vállalat telephelyének közelebbi megjelölése Budapesten a kerület, vidéken a megye feltüntetésével, továbbá az ipari tárca, valamint az iparágazat megnevezése. Nyilvánvaló, hogy minden vállalati könyvtár esetében e három adatscsoportnak csak egy-egy adata jöhet számításba. Ezért mindegyik adat zónájában csak egyetlen adat bejelölése szerepelhet. A behornyolt adatok természetesen kártyánként különbözők lehetnek.

A három csoport adatainak együtt számossága messze felülmulja a kártyán még rendelkezésre álló jelhelyek mennyiségét. El kellett tehát ejteni a közvetlen bejelölést, azaz azt, hogy minden egyedi adatnak saját külön jelhelye legyen. Kombinációs kódolást alkalmaztunk, amelynél egy adat bejelölése két felemás hornyolással, egy mélylyel és egy sekélylyel történik. Ilyen kódolás mellett a három adatscsoport zónái úgy leszűkülnek, hogy a kártya egyik hosszabb oldala mentén könnyen elhelyezhetők.

A kétlyuksoros zónában kétféle felemás bejelölés eszközölhető: mély+sekély és sekély+mély hornyokból álló. Az előbbieket nagy+kis, az utóbbiakat kis+nagy betűkkel ábrázoljuk.

Az n számú jelhelyből álló zónához mindkét kódajtából külön-külön

$$\frac{n/n-1/}{2}$$

képezhető. Így a zóna teljes kódkapacitása:

$$n/n-1/.$$

Valamennyi kód egyértelmű.

E képletek felhasználásával határoztuk meg a szükséges zónák terjedelmeit.

3.1 A telephely kódolása

A kódrendszer szerkesztésénél kiindulási adatul az a két tény szolgált, hogy fővárosunknak jelenleg 22 kerülete, s országunknak 19 megyéje van. Az n értékét tehát úgy kellett megválasztani, hogy

$$\frac{n/n-1/}{2} > 22$$

legyen. Az n = 8 esetében

$$\frac{n/n-1/}{2} = 28,$$

adatscsoportunk számára tehát még bőséges tartalékkal is rendelkezünk.

A 8 jelhelyből álló zónához összesen 56 felemás kód képezhető. Ez a kódmennyiség két kódsorozatból tevődik össze:

Sorozat	Kódok mennyisége	Kódok hornyai	Kódok betűjelei
I	28	mély + sekély	nagybetű + kisbetű
II	28	sekély + mély	kisbetű + nagybetű

Az első kódsorozatot Budapest kerületeinek, a másodikat a megyéknek jelölésére használjuk.

Budapest kerületei: I	Ab	Megyék: 1 Nógrád	aB
II	Ac	2 Baranya	aC
III	Ad	3 Vas	aD
IV	Ae	4 Csongrád	aE
V	Af	5 Heves	aF
stb.			

Mivel bőséges kódtartalékunk van, ha szükségessé válik, a megyei jogú városok is külön kódot kaphatnak.

3.2 Az ipari tárcák kódolása

Jelenleg 6 ipari tárca van. Ezek számára 3 jelhelyből álló zóna éppen elegendő lett volna, de biztonságból 4 jelhelyes zónát vettünk, melyhez összesen 12 kód képezhető.

Kohó- és Gépipari	Ab
Élelmiszeripari	Ac
Nehézipari	Ad
Építőipari	Bc
Könnyűipari	Bd
Közlekedés- és Postaügyi	Cd

3.3 Ágazatok kódolása.

Mindegyik ipari tárcához számos ágazat tartozik, úgy hogy jelenleg összesen 47 ágazat van. E téren különösen figyelemmel kellett lennünk a jövőbeni fejlődés lehetőségének biztosítására. Ezért 9 jelhelyes zónát vettünk. Ehhez $9 \times 8 = 72$ kód képezhető. Így minden tárca ágazatai után hagyhattunk néhány üres kódot. Ezek a kódok akár a meglévő tárcák új ágazatai számára, akár az esetleg újonnan létesülő tárcák ágazatai számára igénybevehetők.

Kohó- és Gépipari ágazatok: /9/		Élelmiszeripari ágazatok: /9/	
Járműipar	Ab	Növényolaj, kozm., háztart.	Bi
Híradástechnikai ipar	Ac	Szeszipar	Cd
Finommechanikai ipar	Ad	Tejipar	Ce
Vaskohászat	Ae	Édesipar	Cf
stb.		stb.	
Építőipari ágazatok: /9/		Kőnyűipari ágazatok: /9/	
Cement- és mészipar	aB	Bőr-, cipő-, szőrmeipar	bH
Kő- és kavicsipar	aC	Fa- és butoripar	bi
stb.		stb.	
Nehézipari ágazatok: /5/		Közl. és Postaügyi ágazatok: /6/	
Színesfémipar	Eg	Autóközlekedés	eF
Vegyipar	Eh	Autófenntartóipar	eG
stb.		stb.	

4. AZ ELKÉSZÜLT LYUKKÁRTYÁK VÁLOGATÁSA

A hálózat minden könyvtáráról felfektetünk egy kártyát, amelynek zónáiba behornyoljuk a vonatkozó adatokat. A kártyákon csupán a könyvtár fenntartójának /vállalat, intézet/ neve és címe szerepel. A gyűjtemény a könyvtári hálózattal kapcsolatos minden olyan kérdés megválaszolásánál felhasználható, amelyeknek adatai a kártya zónáiban szerepelnek. A megválaszolás módszere gyors és egyszerű. Kártyagyűjteményünk szelektálásához elektrovibrátoros szelektorunk van. Ebbe egyszerre mintegy 300 kártyalap helyezhető. A vonatkozó jelhelyekre beszurva a szelektáló tüket, a vibrátor bekapcsolása után a megrázott kártyatömegből kihullanak a keresett lapok. A teljes kártyagyűjtemény átválogatásához a szelektort háromszor kell feltölteni. A szelektáló tüket azonban csak egyszer kell jelhelyeikre beszurni, azok a szelektornak ismételt feltöltéseinél is helyükön maradnak. A tük eltávolítására csak a teljes gyűjtemény átválogatása után kerül sor.

A szelektálás eredményeként kiesett kártyalapok háromféleképpen nyújtanak információt a feltett kérdésre. Összességükben numerikus adatot szolgáltatnak válaszként; az egyes kártyák a kérdéssel érintett könyvtárak konkrét megnevezéseit és címét adják, amelyek minden esetben eljuttatnak a részletes adatokat tartalmazó forráshoz, a statisztikai adatszolgáltató jelentéshez.

+ + +

A fentiekben ismertetett rendszer a gyakorlati alkalmazásban jól bevált. A válogatást több szempont szerint pontosan és aránylag gyorsan lehet elvégezni. A lyukkártyákon meglévő további jelölési lehetőségeket a fejlődésnek és a válogatási szempontok bővítésének megfelelően folyamatosan kívánjuk felhasználni.

+ + +

OROSZ G. - TEREBESSY Á.: Verwendung von Lochkarten im industriellen Bibliotheksnetz zur Speicherung und Recherche statistischer Daten

Für die dem Bibliotheksnetz der technischen Produktion angehörenden technischen Bibliotheken der Betriebe, Planungs- und Forschungsinstitute werden jährlich von der Ungarischen Technischen Zentralbibliothek und Dokumentationszentrale statistische Erhebungen durchgeführt. Das Einsammelnd der den Bibliotheken zugesandten Formulare und die Bearbeitung der Daten nach den verschiedenen Gesichtspunkten führt die Methodologische Abteilung des Institutes durch. Für die Evidenzführung und die Recherche der wichtigeren bezeichnenden Daten werden zweireihige Randlochkarten verwendet, dadurch wird eine schnelle Selektion nach den verschiedenen Gesichtspunkten unbedingt erleichtert. Das Codesystem der Lochkartenevidenz für die Daten der 585 Bibliotheken wurde auf Grund gründlicher Untersuchung der Daten der statistischen Meldungen ausgearbeitet. Die verschiedenen charakteristischen Daten wurden ihren grundlegenden Identitäten entsprechend in Gruppen geteilt und die Lochreihen auf den Karten nach dem Bestand an Literatur, Personal, technischen Einrichtungen, Dokumentationsdienstleistungen der Bibliothek usw. gelocht. Die Auswahl der gelochten Karten geschieht mit Hilfe eines Vibrationsselektors "EKANA". Das hier beschriebene System entspricht vollkommen den praktischen Anforderungen der schnellen und genauen Evidenzführung und Recherche.

Г. Орос - А. Теребешши:

Применение перфокарт для учета и розыска данных в сети производственно-технических библиотек

Венгерская техническая библиотека и Центр научно-технической документации раз в год производит статистический замер производственных, плановых и научно-исследовательских технических библиотек, входящих в сеть производственно-технических библиотек. Сбор разосланных по библиотекам печатных бланков и обработка данных по различным аспектам производится методическим отделом института. Для учета и розыска важнейших характерных данных применяют двухрядные перфорированные по краям карточки, которые облегчают одновременный быстрый отбор по нескольким аспектам. Кодовая система картотеки с перфокартами, содержащей данные 585 библиотек, была разработана на основе тщательного изучения данных, фигурирующих в статистических отчетах. Различные характерные данные сгруппированы в соответствии с их основными идентичностями, намеченные на карточках ряды отверстий прокалываются в соответствии с фондом, обеспеченностью рабочей силой, библиотечным снаряжением, научно-технической информацией и т.д. библиотек за 1963 год. Отбор пробитых карточек производится с помощью вибрационного селектора ЕКАНА. Эта система на практике отлично соответствует требованиям быстрого и точного учета и розыска.